

ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΛΛΑΝΔΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ¹

Brieuc-Yves Cadat και Oussama Cherribi*

ΙΔΙΟΤΗΤΑ του πολίτη και εθνικότητα: ποιες είναι οι σχέσεις αυτών των δύο όρων στην Ολλανδία; Παραδοσιακά το να είσαι ιθαγενής [*le national*] μιας χώρας σημαίνει επίσης πως είσαι και πολίτης αυτής της χώρας. Αντίστροφα, ο πολίτης πραγματώνεται ως τέτοιος μόνον στους κόλπους του έθνους. Μετά την αναθεώρηση του ολλανδικού συντάγματος το 1983, αυτή η δικαιοπολιτική σύμφυση τίθεται εκ νέου υπό εξέταση. Σε αλλοδαπούς έχουν ήδη χορηγηθεί δικαιώματα πολίτη σε δημοτικό επίπεδο. Σήμερα παρακολουθούμε την απουσία των εννοιών «ιδιότητα του πολίτη» και «εθνικότητα» εξαιτίας μιας αναδιάταξης του κράτους-έθνους. Το μέλημα να διευκολύνουμε την ένταξη των μεταναστών μοιάζει σήμερα να συνδέεται με την αναγνώριση του πολιτικού δικαιώματος των ξένων. Αυτό επιβάλλει να σκεφθούμε διαφορετικά την εθνικότητα και την ιδιότητα του πολίτη.

*Διακινδυνεύοντας
την εθνική ταυτότητα*

Το γεγονός ότι χορηγούμε στον ξένο μόνιμο κάτοικο το δικαίωμα να ψηφίζει και να εκλέγεται, αποτελεί καθαυτό μια συγκεκριμένη πολιτική κριτική των εθνικιστικών λόγων και πρακτικών. Στη Δυτική Ευρώπη του 20ού αιώνα ο πολίτης είναι το πρόσωπο που έχει πολιτικά δικαιώματα εντός του κράτους του οποίου είναι ιθαγενής. Το δικαίωμα της εθνικότητας ορίζει τη δικαιοική σχέση μεταξύ του προσώπου-ατόμου και του κράτους. Την κοινή ταυτότητα των ομοεθνών ιθαγενών εκφράζει και αυτόν τον τρόπο στο θεσμικό επίπεδο το κράτος-έθνος. Έτσι τυποποιείται η ιδέα μιας ιστορικής, πολιτισμικής, γεωγραφικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής ενότητας, ξεχωριστής για κάθε μία χώρα. Αυτή η δικαιοική τυποποίηση συνοδεύεται από έναν ιδεολογικό λόγο σχετικά με την εθνική ένταξη. Σ' αυτή την περίπτωση το έθνος ορίζεται ως κοινότητα χωριστή από τις άλλες, η οποία έχει ταυτότητα και αυτοσυνειδησία. Αυτή η οντότητα ενίοτε καθιερώνεται με αφορμή εξομικευτικά υλικά στοιχεία², όπως η υποτιθέμενη ημεδαπή «φυλή» ή ακόμη η εθνότητα, η θρησκεία, η γλώσσα. Άλλες φορές, το έθνος ορίζεται υποκειμενικά³ από μια δέσμη πνευματικών στοιχείων: το κοινό παρελθόν (πολιτισμός, ιστορία, παράδοση) ή το κοινό μέλλον (βούληση για συμβίωση). Το να δώσεις ζωή στο έθνος σημαίνει συνεπώς ότι εκπληρώνεις ένα πολιτικό καθήκον. Τα υλικά και πνευματικά στοιχεία γενικώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένα: το υλικό στοιχείο λειτουργεί ως θεμελίωση, εν γένει εθνοτική, του πνευματικού στοιχείου. Το υλικό έθνος αποτελεί μια ενότητα που κλείνεται στον εαυτό της. Προβάλλει ως αγαθό που προορίζεται για μια ιδιαίτερη ομάδα, την ομάδα των νόμιμων κλητόρων της, των *αυτοχθόνων*. Πρόκειται για ένα αγαθό το ο-

ποίο κληρονομεί κάθε νέα γενιά μέσω της συγγενικής σχέσης: το *jus sanguinis*. Το πνευματικό έθνος παρουσιάζει μιαν οικουμενική διάσταση. Είναι ανοικτό στους αλλόχθονες μέσω του *jus soli* και της πολιτογράφησης. Και στις δύο περιπτώσεις διαμορφώνεται, ένας εθνικός μύθος, υπέρμαχος του εθνοφιλετικού διαχωρισμού ή της αφομοίωσης, ο οποίος καθιστά δυνατή την ερμηνεία της ύπαρξης του έθνους μέσω μιας κοινής επινοημένης ιστορίας.

Η χορήγηση του δικαιώματος της ψήφου στους ξένους συνεπάγεται ένα ποιοτικό άλμα. Αν το κράτος-έθνος ως θεσμός προσφέρει την πολιτική ευκαιρία να δημιουργηθεί η ψευδαίσθηση μιας κοινότητας συμφερόντων η οποία υπερβαίνει τις εθνοτικές, φυλετικές [*de sexe*] και ταξικές ταυτότητες (αντιφάσεις), τότε η μη εθνική ένταξη σπιλώνει κάθε διεκδίκηση που προέρχεται από τους αλλογενείς παροίκους [*ressortissants étrangers*] χαρακτηρίζοντάς την εκ των προτέρων αθέμιτη. Η αξίωση των «μη ομοεθνών» να επωφελούνται από τα αγαθά

του έθνους εκλαμβάνεται από τους «ομοεθνείς» ως προσβολή του εθνικού μύθου. Ο εθνικιστής σ' αυτή την περίπτωση θα δει την παρρημία του μεγάλιου του κράτους: ο πατριώτης και ο σοβινιστής θα αρχίσουν τον πόλεμο εναντίον των εξωτερικών εχθρών (η Ευρώπη) και των εσωτερικών (οι μετανάστες). Η χορήγηση της ιδιότητας του πολίτη σε ένα μη ομοεθνή διαταράσσει την εθνικιστική συμβολική κατασκευή, ιδιαίτερα στον τομέα των πολιτικών δικαιωμάτων *stricto sensu*.⁴ Αν ο εθνικισμός ως ιδεολογική συνειρση των κατοίκων μιας δεδομένης εδαφικής περιοχής εμφανίζεται σαν το κλειδί της ειρηνικής ουσιοκρατίας των κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων, τότε η αμφισβήτηση του δεσμού μεταξύ έθνους και ιδιότητας του πολίτη δεν ισοδυναμεί με την αναιρέση της ιεραρχικής ισοτιμίας της εθνικιστικής

ιδεολογίας και με τη ρήξη της εθνικής ενότητας. Δεν σημαίνει ότι αντιπαράκειται η πόλη [*cité*] προς το έθνος και ότι δίνουμε την πρωτοκαθεδρία στην πόλη; Ότι είμαστε αντεθνικιστές; Αναμφίβολα. Γιατί υπάρχει ρήξη. Η πρόσβαση στην πραγματιστική πολιτική εξουσία δεν καθορίζεται πλέον από τα υλικά και συμβολικά κριτήρια που προσοδιάζουν το έθνος. Ο ξένος μόνιμος κάτοικος –ο αλλόχθον– μπορεί πολύ εύκολα να διακριθεί φυλετικά από την κοινωνία που τον δεξιώνεται, να προσδιοριστεί ως ανήκων σε διαφορετική «φυλή»: μπορεί να λατρεύει άλλη θρησκεία ή να μιλά άλλη γλώσσα: μπορεί να μην έχει κοινό παρελθόν με τους αυτόχθονες, ούτε καν τη βούληση να ζήσει μαζί τους, καθώς η πολιτογράφησή του δεν στοιχειοθετεί αφ' εαυτής μια τέτοια πρόθεση: μπορεί να είναι, ως προς όλα αυτά, «ξένος» προς το έθνος αλλά δεν παύει να είναι πολίτης! Η μόνιμη διαμονή στην επικράτεια μεταβάλλει το πρόσωπο σε πολίτη. Το κράτος-έθνος φθίνει προς όφελος του κράτους-πόλη.

Εναντίον του έθνους, προς όφελος του έθνους;

Μπορεί κανείς να αναρωτηθεί γιατί οι Ολλανδοί ιθύνοντες περιορίζουν το διαχωρισμό της εθνικότητας και της ιδιότητας του πολίτη σε τοπι-

κό επίπεδο; Τη στιγμή που φαίνεται πως ο εκδημοκρατισμός της πόλης γίνεται εναντίον του έθνους, κατ' ουσίαν γίνεται προς όφελός του: τα μέτρα που υιοθετήθηκαν αποσκοπούν στην προστασία του έθνους, τη στιγμή μάλιστα που το αμφισβητούν. Παρακολουθούμε τον καταμερισμό της πολιτικής συμμετοχής σε δύο κύρια επίπεδα: στο τοπικό και στο εθνικό. Πώς είναι δυνατόν να μην διακρίνουμε μια απόπειρα διάσωσης του ολλανδικού εθνικισμού πίσω από τη χορήγηση δημοτικών και μόνον πολιτικών δικαιωμάτων στους ξένους μόνιμους κατοίκους;

Μήπως εδώ υπάρχει η άρνηση να ακολουθήσουμε ως το τέλος τη λογική που έχει δρομολογηθεί; Γιατί η ιδιότητα του πολίτη που στο δημοτικό επίπεδο συνδέεται με τη μόνιμη παραμονή, εξακολουθεί να συναρτάται με την εθνικότητα στο περιφερειακό, εθνικό (και υπερεθνικό) επίπεδο; Αν διαβάσει κανείς τα δικαιοπολιτικά επιχειρήματα πριν από τη συνταγματική αναθεώρηση του 1983, θα νομίσει πως έχει να κάνει με ένα είδος εθνικιστικού ερεθισμού όσον αφορά στην προστασία των δύο χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της εθνικής κυριαρχίας: της εξωτερικής πολιτικής και της αμυντικής πολιτικής. Ο ξένος μόνιμος κάτοικος αναγνωρίζεται ως πολίτης στο δημοτικό –ενδοεθνικό– επίπεδο και ορίζεται ως υπήκοος [sujet] στο εθνικό επίπεδο, εκεί όπου συνάπτονται οι διεθνείς σχέσεις.

Η χορήγηση του δικαιώματος ψήφου σε τοπικό επίπεδο είναι, κατά την κρίση μας, η έκφραση ενός συμβιβασμού ανάμεσα στον οικουμενικό αντεθνικιστικό λόγο και στον εθνικιστικό.

Παραδόξως στο συμβιβασμό αυτό πρυτανεύει το πνεύμα του μερικού. Επιλέγοντας τον πολίτη έναντι του ομοεθνούς σημαίνει ότι επιλέγεις την ιακότητα των ατόμων ενώπιον του νόμου, στο πλαίσιο της πόλης, και ότι χορηγείς όλα τα πολιτικά δικαιώματα τόσο στο εθνικό όσο και στο τοπικό επίπεδο. Επιλέγοντας αντιθέτως, τον ομοεθνή σημαίνει ότι αρνείσαι το δικαίωμα ψήφου στους ξένους, ότι τους αφήνεις μόνον την επιλογή της αφομοίωσης. Συνεπώς, ο περιορισμός του δικαιώματος ψήφου στο τοπικό επίπεδο σημαίνει την υιοθέτηση μιας αμφίσημης στάσης, που τελικά ενδίδει στις εθνικιστικές επιδιώξεις.⁴

Η πρόταση του πλήρους διαχωρισμού της εθνικότητας και της ιακότητας του πολίτη⁵ αποκτά ιδιαίτερο χαρακτήρα σε συνάρτηση με το υπό εξέταση πλαίσιο λόγου. Θα κάνουμε μια γρήγορη επισκόπηση αυτής της πρόταξης εξετάζοντας διαδοχικά τον «απόλυτο» εθνικισμό, τις εθνικιστικές και αντεθνικιστικές εμμονές προς το μερικό [particularismes] και τέλος, τον οικουμενικό αντεθνικισμό.

Ο λόγος στον οποίο η πόλη συγχέεται πλήρως με το έθνος είναι ασύμφωνος με την έννοια της ιδιότητας του επιδημούντος πολίτη [citoyenneté résidentielle]. Ένας τέτοιος εθνικιστικός και οικουμενικός λόγος εκθειάζει τη δικαίική αφομοίωση, δηλαδή την προσχώρηση στο ολλανδικό έθνος διά της οδού της πολιτογράφησης. Σ' αυτόν το λόγο, η ένταξη σε μιαν εθνικότητα είναι αποκλειστική. Δεν υπάρχει περιθώριο ούτε για την αποδοχή του ξένου ως πολίτη, ούτε καν για την αναγνώριση της σύρεινης εθνικότητων (δυνατότητα πολλαπλής ιθαγένειας). Απομένει το ενδεχόμενο φιλελευθεροποίησης των συνθηκών της πολιτογράφησης.

Ο λόγος στον οποίο η πόλη διαχωρίζεται από το έθνος στο τοπικό επίπεδο, αλλά εξακολουθεί να συγχέεται με αυτό στο εθνικό επίπεδο, διέπεται από το πνεύμα της μερικότητας και παρουσιάζει δύο εκδοχές: την εθνικιστική και την αντεθνικιστική. Στην εθνικιστική εκδοχή που προσκολλάται στο μερικό χορηγείται σε τοπικό επίπεδο το δικαίωμα ψήφου θεωρούμενο ως μη πολιτικό, αλλά δεν δίδεται σε εθνικό. Η αναγνώριση του δικαιώματος τοπικής ψήφου είναι εδώ μερικώτροπη, με την έννοια ότι οδηγεί στο να αναγνωρίζουμε σε εθνικό έδαφος την παρουσία ομάδων ενδιαμέσων μεταξύ του ατόμου και του κράτους: είναι δε εθνικιστική, στο βαθμό που ορίζει περιοριστικά το πολιτικό επίπεδο στο οποίο μπορεί να έχει πρόσβαση ο ξένος. Η ομάδα των επιδημούντων ξένων αναγνωρίζεται ως τέτοια –ως φορέας ιδιαίτερων πολιτικών και εθνικοπολιτισμικών αξιών– αλλά, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, θεωρείται πως συντίθεται από πολίτες εντελώς ξεχωριστούς, «δεύτερης κατηγορίας». Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι ένα α-

πό τα βασικά επιχειρήματα που δικαιολογούν τον αποκλεισμό των ξένων από το δικαίωμα της κοινοβουλευτικής ψήφου στην Ολλανδία στηρίζεται στο γεγονός ότι στο Εθνικό Κοινοβούλιο συζητούνται θέματα εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, οι ξένοι δεν πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ασκούν εκεί μέσα επιρροή, διότι η εθνική νομιμοφροσύνη τους συνδέει πρωταρχικά με τη χώρα της καταγωγής τους. Στην εκδοχή του μερικώτροπου αντεθνικισμού το δικαίωμα ψήφου σε τοπικό επίπεδο σταθμίζεται διαφορετικά. Αντιπροσωπεύει μια δημοκρατική κατάκτηση με χειραφετική προοπτική. Πρόκειται για μια έλλογη πρόοδος, «κατά τον τρόπο του Condorcet», η οποία οδηγεί προς τη χορήγηση του δικαιώματος ψήφου για όλες τις εκλογές. Ψηφίζοντας κανείς σε

τοπικό επίπεδο σημαίνει ότι μαθαίνει να συμμετέχει πολιτικά στη χώρα που τον δεξιώνεται. Σ' αυτόν τον προοδευτικό λόγο για τη σταδιακή κατάργηση των πολιτικών ανισοτήτων υπάρχει συγχρόνως η σιωπηρή αναγνώριση του εθνικού δεδομένου, η οποία καθιστά το καθεστώς του ξένου επιδημούντος ασύμφωνο με την πλήρη (άμεση) πολιτική ιδιότητα του πολίτη, και μια προσέγγιση της ισοτιμίας ενώπιον του νόμου, η οποία πριμοδοτεί (τουλάχιστον σε πρώτο στάδιο) την ομάδα έναντι του ατόμου. Ο λόγος που ευνοεί την πολλαπλή ιθαγένεια φρονούμε ότι διέπεται επίσης από ένα πνεύμα μερικότητας, σύμφωνα με το οποίο η πολιτογράφηση είναι μέσον ενοποίησης που επιτυγχάνεται με τη δικαίική ένταξη. Στην εθνίζουσα εκδοχή του ο λόγος αυτός γίνεται συνάμα αφ' ενός εθνικιστικός, για λόγους αρχής, όταν επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός προβλήματος διπλής εθνικής νομιμοφροσύνης, και αφ' ετέρου πραγματιστικός όταν ελαχιστοποιεί αυτό το πρόβλημα: η νομιμοφροσύνη προς το ολλανδικό έθνος θα υπερτερήσει και η αριθμητική σπουδαιότητα των επίμαχων ομάδων θα είναι ασήμαντη στο εθνικό πολιτικό επίπεδο. Στην αντεθνικιστική του εκδοχή, ο λόγος που ευνοεί την πολλαπλή ιθαγένεια έχει την τάση να τονίζει το δικαίωμα των εθνοτικών ομάδων, που βρίσκονται σε εθνικό έδαφος, να διασώσουν και να προστατεύσουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους.

Ο λόγος μέσω του οποίου η Πόλις διαχωρίζεται πλήρως από το έθνος σε τοπικό και σε εθνικό επίπεδο ανάγεται στον οικουμενικό αντιρατσισμό και έχει ως σημείο αναφοράς την ισότητα του ατόμου ενώπιον του νόμου, η οποία στηρίζεται στη μόνιμη διαμονή. Ο τύπος ό-που πραγματώνεται το άτομο δεν είναι πλέον το έθνος αλλά η πόλη. Το κράτος που έχει ιδρυθεί πάνω σε οικουμενικές αρχές θεωρεί πως η εθνική προέλευση –αυτόχθων ή αλλόχθων– δεν ενδιαφέρει στο επίπεδο των πολιτικών δικαιωμάτων. Συνακόλουθα, όπως δεν απαιτεί την πολιτογράφηση, έτσι δεν αναγνωρίζει και την εθνοτική πολλα-πλότητα στο πολιτικό επίπεδο (περίπτωση της συνεταϊρικής δημοκρα-τίας [consociationalisme]). Το κράτος είναι ουδέτερο απέναντι στις ε-θνικές ή εθνοτικές ταυτότητες. Έτσι, μπορεί να τις έχει όλες στην ε-δαφική του επικράτεια, γιατί δεν έχει καμία –αναγνωρισμένη ή ευνο-ούμενη– στην πολιτική σφαίρα. Από αυτή την οπτική γωνία, η ολλαν-δική κουλτούρα για παράδειγμα –έτσι όπως την ορίζει ο εθνικιστικός λόγος– χάνει τη νομιμότητά της, ως κρατική κουλτούρα. Στο κράτος-πόλη το κράτος δεν μπορεί πλέον να έχει ως αποκλειστικό πεδίο ανα-φοράς τη μερικότητα του «Erdfeel» (του κληρονομικού μεριδίου) και του ολλανδικού χριστιανισμού. Εδώ ο οικουμενισμός των Δικαιωμά-των του Ανθρώπου και του Πολίτη είναι απαλλαγμένος από την «αν-τόχθοφρονη» προσήλωση στο μερικό.

Τα πρωτεία που αποδίδονται στην ιδιότητα του πολίτη οδηγούν στη σιωπηρή αναγνώριση της συμβατότητας μεταξύ των αυτόχθονων και των αλλόχθονων πολιτισμών, και ως προς αυτό στην εναντίωση προς το λόγο της πολιτισμικής ασυμμετρότητας. Αυτό που προσφέρε-ται είναι η δυνατότητα συμμετοχής στην πολιτική ζωή. Εκεί όπου ο ε-θνίζων οικουμενικός λόγος εφαρμόζει την αρχή «When in Rome, do as the Romans do», ο διαχωρισμός μεταξύ ιδιότητας του πολίτη και ε-θνικότητας ανακαλεί στη μνήμη το διάταγμα του Καρακάλλα (212 μ.Χ.), σύμφωνα με το οποίο η ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη χορηγείται σε όλους τους ελεύθερους ανθρώπους της αυτοκρατορίας. Η θέση του υπηκόου επιδημούντος ξένου αντικαθίσταται από το καθεστώς του ε-ταίρου που συμμετέχει στη διαχείριση υποθέσεων πολιτικής τάξης.

Όσον αφορά στις σχέσεις μεταξύ εθνικότητας και ιδιότητας του πολίτη, αρχίζει να διαφαίνεται μια διαζευκτική λύση: είτε να μην αλ-λάξουμε τίποτε στο συμφυρμό των δύο όρων, είτε να τους διαχωρί-σουμε ούτως ώστε να προσαρμοστεί το δίκαιο στις νέες κοινωνικοπο-λιτικές απαιτήσεις. Στην πρώτη περίπτωση μπορούμε να επιλέξουμε μεταξύ μιας περιοριστικής πρόσβασης στην εθνικότητα (όπως συμ-βαίνει στη Γερμανία) και ενός διευρυσμένου ανοίγματος (όπως συμ-βαίνει στη Γαλλία). Στη δεύτερη περίπτωση –πρόκειται για το ολλαν-δικό παράδειγμα– η κρατούσα πολιτική εκδοχή αντιτάσσει τον περιο-ρισμό της ιδιότητας του πολίτη που χορηγείται στους ξένους σε τοπικό επίπεδο προς το πλήρες άνοιγμα του πεδίου της εθνικής πολιτικής εκ-προσώπησης. Εδώ προσπαθήσαμε να δείξουμε, ότι οι τρεις πρώτες περιπτώσεις εντάσσονται, με διάφορες διαβαθμίσεις, στο πεδίο της διαφύλαξης της «εθνικής ταυτότητας». Κατά την κρίση μας μόνον η τέ-ταρτη μορφή καταλύει πλήρως το δεσμό έθνους-πόλης και θέτει υπό αμφισβήτηση την εθνικιστική ιδεολογία. Και αυτό συμβαίνει επειδή ο ομοεθνής πολίτης υποχωρεί προς όφελος του ατόμου-πολίτη.

Μετάφραση: Βαγγέλης Μπιστώρης

* Ο Brieuc-Yves Cadat είναι βοηθός στο Ινστιτούτο Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ. Ασχολείται με την πολιτική κινητικότητα στην Ολλανδία.

Ο Oussama Cherribi είναι βοηθός στο Amsterdam School for Social Science Research, στο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 16, Δεκέμβριος 1993.
2. Πρόκειται για τη θέση των Gobineau, Chamberlain και της γερμανικής ιστορικής σχολής.
3. Αυτή είναι η θέση του Renan.
4. Τα πολιτικά δικαιώματα *large sensu* –όπως το δικαίωμα του συνεταί-ριζεσθαι, της έκφρασης, της πληροφόρησης, της δημοσίευσης, της προαχώρησης σε κάποιον κοινωνικό οργανισμό –συνδικαλιστικό ή πολιτικό– εν γένει ανα-γνωρίζονται.
5. Αλλιώς, ουδέποτε τίθεται το ζήτημα να χορηγηθεί το δικαίωμα ψήφου στο εθνικό επίπεδο και να μην χορηγηθεί στο τοπικό.
6. Η χορήγηση στους ξένους του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγε-σθαι σε όλες τις εκλογές.

ΤΕΥΧΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άρθρα

Θεόδωρος Μαριόλης, Σχετικά με ορισμένες θεωρητικές αντιλή-ψεις για το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα Γιάννης Μηλός, Η αναθεώρηση των Εθνικών Λογαριασμών Α. Bhaduri, Σχετικά με τη σημασία των πρόσφατων διαμαχών στη θεωρία του κεφα-λαίου: Μια μαρξική θεώρηση Δημήτριος Μαρκής, Το πρόβλημα της γλώσσας στον Καντ

Βιβλιοκρισίες

16

ΑΝΟΙΞΗ 1995